

COB-focusgroepen tweede kwartaal 2015

Nijmegen

Judith ter Berg en Rick Nijkamp

mei 2015

Projectnummer: P5993

Inhoud

1	Inleiding	1
2	Onderzoeksverantwoording	2
2.1	Opzet en uitvoering van het onderzoek	2
2.2	Interpretatie rapportage	2
3	Resultaten	4
3.1	Impressie van de gesprekken	4
3.2	Hoe gaat het met Nederland?	5
3.3	Beantwoording vraag uit het kwantitatieve onderzoek	11
3.4	Europese Unie en Europese samenwerking	13
3.5	Lessen uit de gesprekken	19
4	Conclusies	21
	Bijlage 1 Uitnodigingsbrief	
	Bijlage 2 Overzicht deelnemers	
	Bijlage 3 Gesprekspuntenlijst	

1 Inleiding

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) voert sinds 2007 het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) uit. Dit onderzoek heeft tot doel ontwikkelingen in persoonlijke en maatschappelijke zorgen van Nederlanders te volgen en te analyseren. Door middel van kwartaal-enquêtes en verdiepend kwalitatief onderzoek worden ontwikkelingen in perspectieven van burgers gevolgd.

Het kwalitatieve onderzoek werd van 2008 tot en met 2012 elk kwartaal uitgevoerd door de onderzoeksbureaus Veldkamp en Ferro Explore. Sinds 2013 worden er in het tweede en vierde kwartaal groeps gesprekken uitgevoerd door Veldkamp en Ruigrok NetPanel.

De algemene onderzoeksvragen voor de groeps gesprekken zijn door het SCP als volgt geformuleerd:

- Wat zijn de maatschappelijke zorgen van Nederlanders?
- Hoe moeten bepaalde onderzoeksresultaten uit het kwantitatieve onderzoek worden geduid en verklaard?

Naast deze telkens terugkerende onderzoeksvragen wordt elk half jaar op basis van actuele maatschappelijke ontwikkelingen een aantal specifieke onderzoeksvragen toegevoegd.

In het tweede kwartaal 2015 is het volgende thema is aan de orde gesteld:

- Europese Unie en Europese samenwerking.

Dit rapport beschrijft de onderzoeksresultaten van de twee groeps gesprekken die Veldkamp op 23 april 2015 in Nijmegen heeft uitgevoerd. Hoofdstuk 2 geeft een verantwoording van de opzet en de uitvoering van het onderzoek. In hoofdstuk 3 wordt allereerst de visie van de deelnemers op de stand van zaken in de Nederlandse samenleving beschreven. Vervolgens gaan we in op de reacties van deelnemers op een aantal vragen uit het kwantitatieve onderzoek. Het thema 'Europese Unie en Europese samenwerking' wordt daarna uitgebreid beschreven. Hoofdstuk 4 vat de belangrijkste bevindingen samen.

2 Onderzoeksverantwoording

2.1 Opzet en uitvoering van het onderzoek

Veldkamp heeft op 23 april 2015 twee groeps gesprekken in Nijmegen gevoerd. In overleg met het SCP is besloten om de groepen in te delen naar opleiding, vanuit de verwachting dat opleidingsniveau een onderscheidende factor is bij het praten over De Europese Unie en Europese samenwerking.

Het volgende steekproefdesign is gehanteerd voor de samenstelling van de groepen:

- groep 1: mannen en vrouwen, 18 - 70 jaar, lageropgeleid (tot en met MBO);
- groep 2: mannen en vrouwen, 18 – 70 jaar, hogeropgeleid (HBO+).

De selectie van de deelnemers is uitgevoerd via het panel van ons zusterbedrijf (TNS NIPObase). Uit het panel is een gestratificeerde steekproef getrokken waarbij geselecteerd is op woonplaats en spreiding is aangebracht naar leeftijd, sekse en opleidingsniveau. Een willekeurige selectie van relevante panelleden uit de regio Nijmegen kreeg per e-mail een uitnodiging voor deelname aan het onderzoek (zie bijlage 1). In totaal stuurden we 835 uitnodigingen waarop 41 panelleden positief reageerden. De respons is daarmee 5 procent (iets lager dan gebruikelijk voor dit type uitnodigingen). Met inachtneming van de criteria ten aanzien van leeftijd, geslacht en dagelijkse bezigheden is een selectie gemaakt.

In totaal hebben zestien personen deelgenomen aan de gesprekken: in beide groepen waren acht personen aanwezig. Een overzicht van de achtergrondgegevens van de deelnemers is opgenomen in bijlage 2.

De gesprekken zijn gevoerd aan de hand van een gesprekspuntenlijst die in overleg met het SCP is opgesteld (zie bijlage 3). Beide gesprekken hebben twee uur in beslag genomen.

De groeps gesprekken zijn gevoerd op een onderzoekslocatie in Nijmegen. Onderzoekers van het SCP en overige geïnteresseerden vanuit het ministerie van Buitenlandse Zaken hebben de gesprekken in een andere ruimte simultaan gevolgd via een gesloten tv-circuit.

2.2 Interpretatie rapportage

Kwalitatief onderzoek stelt ons in staat inzicht te verkrijgen in opvattingen van mensen en de achterliggende verklaringen daarvan. Deze vorm van onderzoek is open en exploratief en gaat uit van wat de deelnemers zelf ter sprake brengen. Bij kwalitatief onderzoek gaat het om het beschrijven van de diversiteit aan opvattingen en niet om de frequentie waarmee bepaalde uitspraken worden gedaan.

De resultaten uit dit kwalitatieve onderzoek zijn niet generaliseerbaar naar zoals zij voorkomen in de samenleving. Wel geven ze een beeld van de opvattingen die leven over de onderscheiden thema's. Opgenomen citaten dienen ter illustratie; de citaten van deelnemers zijn cursief en door dubbele aanhalingstekens aangegeven.

3 Resultaten

3.1 Impressie van de gesprekken

In april 2015 zijn de groepen verdeeld naar opleiding; er is een gesprek gevoerd met lageropgeleide deelnemers (t/m MBO) en een gesprek met hogeropgeleide deelnemers (HBO+).

Voorafgaand aan de discussies raken deelnemers in beide groepen al in gesprek met elkaar; tekenend voor de stemming gedurende het gehele gesprek. De deelnemers laten gedurende de gesprekken merken dat ze geïnteresseerd zijn in elkaar. In beide groepen spreekt men elkaar aan, stelt vervolgvragen of reageert op wat de ander te vertellen heeft. Dat hierbij de eigen mening niet wordt geschuwd, blijkt eveneens. Het groepsproces heeft niet tot gevolg dat men zich makkelijk aansluit bij de mening van een ander. Een voorbeeld hiervan betreft de groep lageropgeleiden. De situaties van deze deelnemers lopen nogal uiteen; een paar mensen geven aan al langere tijd uit het arbeidsproces te zijn, niet aan het werk te kunnen komen en in een slechte financiële positie te verkeren. Naar aanleiding van een paar opmerkingen van beter gesitueerde gespreksdeelnemers over het welvaartsniveau in Nederland valt een deelnemster boos uit dat ze het daar niet mee eens is. Ze vertelt net niet in aanmerking te komen om gebruik te maken van de voedselbank en vindt dat er te makkelijk positief wordt gesproken over de situatie van inwoners van Nederland. Een heftige uitval kan in een groepsgesprek wel leiden tot een meer teruggetrokken opstelling van overige gespreksdeelnemers. Dit is hier echter niet het geval; het heeft geen negatieve gevolgen voor het verdere verloop van het gesprek. Men reageert invloeiend en gaat verder zonder dat de sfeer of openheid eronder lijdt.

Men is ook eerlijk en geeft soms aan geen mening te hebben of het moeilijk te vinden om een mening te vormen, omdat het onderwerp op grote afstand staat. Dit is vooral het geval bij de bespreking van het thema 'Europese Unie'.

De stemming over de samenleving is in beide groepen vrij negatief getint. In het gesprek valt op dat zowel lager- als hogeropgeleide deelnemers zich zorgen maken over de gezondheidszorg in Nederland en de bezuinigingen hierop. Dit hebben we nog niet eerder zo hard teruggehoord en men lijkt hierdoor minder aandacht te hebben voor het sociale klimaat in Nederland of de verslechterde zorg juist als uitvloeisel te zien van het verminderde sociale klimaat. Notabene: in beide groepen zijn enkele deelnemers werkzaam in de gezondheidszorg, dus dit kan van invloed zijn geweest. Maar uit het eerste COB-kwartaalbericht bleek ook al de grote zorg over de ontwikkelingen in de gezondheidszorg.¹

De invloed van opleiding blijkt vooral terug te zien in de wijze waarop men zich uitlaat over de werking van de democratie en de houding ten opzichte van de Europese Unie. Lageropgeleiden zijn veel negatiever dan hogeropgeleiden.

¹ Dekker, P., en J. den Ridder (2015) Burgerperspectieven 2015 / 1. SCP, Den Haag.

3.2 Hoe gaat het met Nederland?

Gaat het in Nederland de goede of de verkeerde kant op?

De deelnemers is gevraagd te kiezen uit een witte en een grijze kaart om uit te drukken of het in het algemeen de goede kant (= wit) respectievelijk de slechte kant (= grijs) op gaat met de Nederlandse samenleving.

De lageropgeleide deelnemers

De lageropgeleide deelnemers zijn pessimistisch gestemd; zeven deelnemers houden een grijze kaart op, één deelnemer een witte kaart. Waarom vindt men het de verkeerde kant opgaan? Een deelnemster trapt af en noemt verschillende verkeerde ontwikkelingen in één adem: de zorg, groter wordende tegenstellingen tussen rijk en arm, en een verminderd sociaal klimaat.

In haar woorden:

“De zorg, alles gaat mis. Ouderen worden aan hun lot overgelaten. De grootverdieners gaan steeds meer verdienen, er is geen sociaal gedrag meer. Het is alleen maar ikke ikke ikke.”

Ze krijgt deels bijval. Een deelnemer vindt dat het ‘ikke ikke ikke’ in ieder geval niet voor hemzelf opgaat. Hij en zijn vrouw doen vrijwilligerswerk in de zorg en zien dat er keuzes worden gemaakt in de zorg waar ze het niet mee eens zijn. Sowieso blijkt dat in deze groep flink wat mensen vrijwilligerswerk doen in de zorg, waardoor ze van dichtbij meemaken welke gevolgen de bezuinigingen hebben. Men spreekt uit eigen ervaring met betrekking tot negatieve ontwikkelingen in de zorg: als vrijwilliger, als familielid, als professional. Het is een gedeelde zorg, die bovendien emoties oproept.

D6: *“Het is vooral de zorg dat ik van dichtbij heb meegemaakt. Mijn moeder is zelf overleden aan de ziekte van Alzheimer. Er was geen zorg. Daar was geen tijd voor. Ze werd in een hoekje gezet en om 20:00 uur zat ze daar nog.”*

Gespreksleider: Herkennen jullie dat?

D8: *“We hebben een hoop in moeten leveren. Veel is nu een taak voor ons. Er loopt minder personeel voor een hele groep dementerenden. We staan met vier man voor een hele groep. Die moeten allemaal uit bed. Je wilt wel de liefde en zorg geven. Ik ga soms huilend naar huis.”*

Gespreksleider: Vergelijken jullie het met hoe het eerst was?

D2: *“Ja, ik ben blij dat ik mijn baan nog heb. Ik werk zelf ook in een verpleeghuis. Er zijn huizen waar mijn collega's (red. activiteitenbegeleider) als verzorgenden werken. Er is gekort op welzijn, terwijl welzijn het belangrijkste is naast de eerste levensbehoeften. Dat verdient je ook. Je hebt je hele leven gewerkt.”*

Gevraagd naar andere redenen voor de negatieve ontwikkeling in de samenleving, blijkt dat een deelnemster dit deels wijt aan de tijdsdruk in de samenleving. Het leven is gehaast, waardoor mensen minder tijd hebben om zich om elkaar te bekommeren. Zij heeft zelf minder tijd voor vrijwilligerswerk, ziet om zich heen dat veel ouders allebei werkzaam moeten zijn en vindt dat de hogere tijdsdruk ten koste gaat van de naastenliefde in de samenleving. Jongere generaties nemen minder vrijwilligerswerk op zich volgens haar. Een andere vrouw vindt dat het naast een verminderde bereidheid tot vrijwilligerswerk ook onmogelijk wordt gemaakt om vrijwilligerswerk

te doen, waarbij ze een voorbeeld geeft van een initiatief dat is stopgezet vanwege bezuinigingen op de vervoerskosten van de vrijwilligers.

Het gesprek komt terug op het verminderde sociale klimaat en gebrek aan sociale controle in Nederland. Ook wordt criminaliteit als één van de uitloeisels gezien van de negatieve tendens.

D5: *“Het sociale aspect vind ik groot. Het gemis daarvan. Ik ben geboren en getogen met sociale controle. Iedereen weet van elkaar op een vriendschappelijke buurtmanier. Die is daar mee bezig en die is daar mee bezig. Ik woon zelf op 11 hoog. Meer dan 120 appartementen in een gebouw. Vorige week heeft een buurvrouw van negen hoog vijf dagen dood in haar flat gelegen. Ik moet eerlijk zeggen dat ik het me zelf persoonlijk ook erg aantrek. Ik zie mezelf dat ook gebeuren over vijf jaar. Misschien heel banaal. Ik heb een jongetje naast me van 23 jaar en een buitenlander die niet verder komt dan, ‘buurvrouw help, ik niet begrijp’. Controle is er niet bij”.*

D2: *“Criminaliteit is heel groot. Er wordt veel ingebroken bij mij in de buurt. Dat heeft ook met ikke ikke ikke te maken.”*

Degene die als enige een wit kaartje heeft opgestoken, herkent deels wat zijn gespreksgenoten stellen, maar laat zich daardoor niet overtuigen. Hij is van mening dat er juist meer positieve ontwikkelingen te zien zijn die getuigen van een vernieuwde gemeenschapszin.

D4: *“Ik ben van mezelf heel positief ingesteld. Ik herken wat ze zeggen, maar ik heb het gevoel dat we de bodem bereikt hebben. Ik zie juist om me heen veel nieuwe initiatieven met betrekking tot vrijwilligerswerk. Ik heb het idee dat het besef van de samenleving bij steeds meer mensen er is. Het besef dat de overheid niet meer altijd voor je klaar staat. Dat je zelf initiatief moet nemen en verantwoordelijkheid moet nemen. Dat is lang niet altijd mogelijk. Ik heb juist het gevoel dat er een situatie ontstaat, waar mooie dingen ontstaan. Ik heb dat gevoel wel, dat we de goede kant op gaan.”*

Gespreksleider: Aan wat voor initiatieven denk je dan?

D4: *“Heel divers, in de buurt wordt er een park opgeknapt. Er wordt een briefje door de bus gedaan. En 80 mensen komen helpen. Of ‘Nederland doet’, ik zie dat mensen elkaar ermee aansteken. Dat maakt me blij.”*

Zeker ‘Nederland doet’ wordt met instemming ontvangen door de anderen. Maar de positieve houding van deze deelnemer leidt slechts tot een tijdelijk positievere opstelling van de rest van de groep. Er wordt aangegeven dat het welvaartsniveau in Nederland hoog is in vergelijking met andere landen. Maar meer bepalend voor hun mening is dat ze zien dat voorzieningen worden afgebroken, dat de regering daarvoor in de plaats meer zorg voor elkaar verwacht maar dat dit niet werkt, dat de jeugd geen respect meer heeft voor gezag en dat opvoeding faalt.

In hun eigen woorden:

Gespreksleider: Wat vinden andere mensen van wat nr. 4 zegt, zien jullie dat positieve?

D7: *“Ik vind dat de regering dat positieve bij ons in de schoenen schuift. Het huis waar mijn moeder woont, wat komt daar nou te wonen: jongere mensen. De bedoeling van de regering is om dat er heel langzaam tussen te schuiven. Dan moeten de ouderen oppassen en dan moeten de ouders klusjes doen. Maar zo werkt het niet. Het wordt in de schoenen geschoven. Er is niks vrijwilligs. Het werkt niet.”*

Gespreksleider: Nr. 4 vertelde over 'Nederland doet'. Toen zag ik een aantal van jullie mee knikken?

D2: *"Er zitten mooie initiatieven bij. We zijn als Nederlanders eigenlijk heel rijk. Er is vrede. We hebben alles om handen. Als ik jongeren hoor in de bus dan zijn ze alleen maar aan het klagen dat ze niet de nieuwste mp3-speler hebben. Het is wel zo. Ik beseft het me elke dag."*

D7: *"De jeugd ziet het niet zo. Boeien. Ja boeien, daar komen ze op latere leeftijd pas achter."*

Gespreksleider: Je kunt wel een mooi initiatief bedenken, maar zo werkt het niet?

D5: *"Dat werkt bij wat nr. 3 net zegt, de criminaliteit. Dat heeft te maken met de jeugd. Ik kom er weer op terug. De jeugd heeft totaal geen respect. Over het algemeen heeft de politie geen invloed en maakt geen indruk meer. Een jeugdige staat er tegenover van: 'wat moet je nou? Ik schop jou tegen je kloten aan.' Toen ik opgroeide had ik één cent uit mijn moeders portemonnee gestolen. Ik was 7 jaar en werd letterlijk in de cel neergezet. Ik liep te janken naast politieagenten. Dit gebeurt er als je een dief wordt."*

D6: *"Dit is eigenlijk de generatiekloof. Waarom zijn er programma's over hoe je je kind op moet voeden? Ik word daar ziek van. Hoe kan een kind van vier jaar een huishouden bestieren. Dat gaat er bij mij niet in. Ik kom ook uit de jaren '60. Schei uit zeg. Je krijgt een opvoeding mee. Dat mis ik gewoon."*

De hogeropgeleide deelnemers

De hogeropgeleide deelnemers zijn iets positiever gestemd over de Nederlandse samenleving dan de lageropgeleide deelnemers. In eerste instantie houden twee deelnemers een witte kaart op en zes deelnemers een grijze. Maar een paar hebben moeite met het maken van een keuze en laten vervolgens beide kaartjes zien.

Ook in dit gesprek worden de ontwikkelingen in de gezondheidszorg als eerste genoemd ter verklaring van de negatieve tendens. De bezuinigingen op de zorg zijn meerdere deelnemers een doorn in het oog. Een vrouw die een paar jaar in Zimbabwe heeft gewoond, geeft ter relativering aan dat het verhoudingsgewijs minder wordt in Nederland. Door anderen wordt gesignaleerd dat er sprake is van een tweedeling in de zorg, maar een deelnemer die zelf werkzaam is in de zorg is het daar niet mee eens.

In de eigen woorden van de deelnemers:

D2: *"Ik heb het idee dat de verzorgingsstaat afbreekt. Dat mensen opeens zelfstandig moeten wonen en het maar moeten uitzoeken. Er is minder zorg. Ik heb voor mezelf wel zo'n beeld dat als ik ooit in een verplegingshuis terecht kom en het is er zo slecht als het nu is, dan moet ik misschien een definitieve beslissing maken."*

D7: *"Ik snap wel wat hij bedoelt. Er zijn wel meer dingen die uitgekleed worden."*

Gespreksleider: Wat zie jij als verklaring?

D7: *"We wonen in Nederland, dus relatief gezien hebben we weinig te klagen. Ik heb twee jaar in Zimbabwe gewoond, dus als je het vergelijkt, mag je blij zijn dat je een Nederlands paspoort hebt. Verhoudingsgewijs, wat we gewend zijn, gaat het achteruit. Dit komt door de crisis."*

D2: *"Wat ik ook zie, is dat er klassen ontstaan. Mensen met veel geld kunnen zich wel kwalitatief hoogstaande zorg permitteren. De mensen met een lager IQ of salaris worden dan in de B-klasse gestopt."*

D1: *“Ik werk in een zorginstelling. Ik denk dat het geweldig is. Kun jij het motiveren?”*

D2: *“Ik heb vooral bepaalde afdelingen gezien in de zorginstelling. 's Nachts hadden mensen echt weinig kans.”*

Een deelnemer van Turkse komaf kijkt met enige weemoed terug naar de tijd dat zijn ouders naar Nederland kwamen: *“In vergelijking met mijn jeugdperiode in Limburg, is onze leefstijl veranderd. Ik zie een oneerlijke concurrentie als mens zijnde in Nederland. Hoe was het in 1970, toen mijn ouders hier kwamen als gastarbeiders? Als ik dat hoor van mijn ouders. Zij schetsen een Nederland, daar zou ik ook wel willen wonen. We zijn efficiënter geworden, maar dat voel je niet in je portemonnee.”*

Hij eindigt zijn uiteenzetting met de opmerking dat het hebben van een opleiding nodig is in de Nederlandse samenleving. Een ander haakt daar op in en stelt dat het hebben van een opleiding momenteel geen zekerheid biedt. Ze geeft aan dat jongeren tegenwoordig moeilijk aan het werk komen na hun opleiding en moeite hebben om een zelfstandig bestaan op te bouwen.

Gevraagd naar wat degenen met de witte kaartjes vinden van de naar voren gebrachte meningen levert een reactie op van de studente in het gezelschap. Ze is het deels eens met de voorgaande spreker, maar maakt zich er nog niet zo druk om.

D6: *“Ik denk wel, daar hebben ze een punt. Ik heb vrienden in Spanje, daar kan je al helemaal niet op kamers. Het is allemaal heel relatief natuurlijk. Als je het grote beeld ziet. Vroeger hadden mijn opa en oma geen douche. Het valt allemaal nog wel mee. Ik loop nog niet tegen dingen aan. Ik ben nog studierend en niet zoekend naar werk.”*

D1: *“Ik sluit me aan bij wat nr. 6 zei. Tuurlijk zijn er dingen in de zorg of het onderwijs, waar het niet goed gaat. Maar over een tijdje komen die nieuwe mensen (red. als huidige werknemers met pensioen gaan). Als ik kijk waar ik zou willen wonen, dan is het echt Nederland. Geld in overvloed.”*

De discussie gaat onder meer over de toegankelijkheid van de zorg, die sommigen onder druk vinden staan. Maar ook over de rol van de media als 'brengers van slecht nieuws' en de slechte invloed op de publieke opinie ervan.

D4: *“< > Ik wil dat de kennis voor iedereen beschikbaar is.”*

D2: *“Voor mensen met een lager inkomen is 700 euro (red. eigen risico) gigantisch veel geld. En mensen met een hoger inkomen gaan dan gewoon naar een specialist.”*

Gespreksleider: Maar wat nog meer naast de zorg en geen kansen voor de jeugd?

D5: *“Ik denk niet dat het alleen de zorg is. Maar ook wat je hoort in de media. Vroeger kwamen veel dingen niet in het nieuws. Tegenwoordig komt er misschien teveel in de media. Dat roept mensen misschien op om het ook maar te doen.”*

D4: *“Ik denk dat het principe geldt: als iets nieuw is, dan maken eerst de rijken er gebruik van en dan pas het normale volk.”*

D2: *“Voor een DVD-recorder vind ik dat prima, maar niet voor een MRI-scan. Gezondheidszorg en eten moeten basisbehoeften zijn.”*

Desgevraagd baseert één van de positief gestemde deelnemers zijn keuze voor de witte kaart op de welvaart in Nederland, het hoge opleidingsniveau, de beschikbaarheid van de gezondheidszorg. Dat roept een tegenreactie op van een leerkracht; ze stelt dat de overvloed (bijvoor-

beeld de mobiele telefoon) negatieve gevolgen heeft voor het sociaal verkeer en communicatie tussen kinderen.

De economie

Hoe kijken de deelnemers naar de economie? Lageropgeleiden zijn vrij negatief. Eén van hen vindt – zoals ze al eerder stelde – dat de kloof tussen arm en rijk groter wordt. Ze haalt het voorbeeld aan van leden van het Europees Parlement die een salarisverhoging willen die hoger is dan wat bijstandsgerechtigden per maand ontvangen. Ze krijgt bijval van anderen. Deelnemers zien nog geen verbetering in de economie en ondervinden dat aan den lijve: de werkloze deelnemer vindt geen werk, de professional in de zorg ziet verdergaande bezuinigingen en ontslagen in de zorg. Een ander stelt dat Rutte vertelt dat het dieptepunt is bereikt, maar hij hecht duidelijk niet al te veel waarde aan de woorden van Rutte.

Hogeropgeleiden komen terug op het eerder genoemde punt van de moeite die jongeren hebben na hun opleiding om aan het werk te komen en de inflatie van diploma's. Enkelen zijn van mening dat de economie altijd periodes van opgang en neergang kent en dat dat erbij hoort; zij maken zich niet zo druk. Vervolgens ontstaat discussie over de wenselijkheid van het opschroeven van de pensioengerechtigde leeftijd. Vindt de één dat dat ten koste gaat van overdracht van kennis aan jongeren, de ander stelt dat de verhoging logisch is gezien de toegenomen leeftijdsverwachting. Uiteindelijk wordt de zorg geuit over het aantal ouderen en jongeren in de samenleving en het feit dat de laatstgenoemden in de toekomst een zwaardere last op de schouders krijgen.

In de eigen woorden:

D3: *“We zitten wel heel erg voor een moeilijke periode. De verhoudingen zijn een beetje zoek tussen de jongeren en de ouderen. Straks worden we met de hele babyboomgeneratie ouder. Jongeren moeten met veel minder mensen de economie draaiende houden. Ik vind echt dat de jongeren nu weinig kansen krijgen. Wat heb je aan een goed diploma, als je geen kansen krijgt?”*

D5: *“Wie gaat het allemaal straks bekostigen? Veel mensen werken tegenwoordig met zijn tweeën.”*

De zorg om terreurdreiging

Deelnemers is gevraagd in hoeverre ze zich zorgen maken over terreurdreiging in Nederland. In beide groepen blijkt men zich niet echt zorgen te maken. Deels wordt deze houding ingegeven doordat men geen mogelijkheden ziet hier enige invloed op uit te oefenen. En dan is het maar het beste om je niet te laten leiden door angst onder het motto *“het helpt niet om je druk te maken”*. Men past het eigen gedrag niet aan omwille van een mogelijke terreuraanval; gebruik maken van het openbaar vervoer wordt niet vermeden noch bezoek aan grote steden. De kans dat je omkomt bij een verkeersongeluk is volgens één van de deelnemers groter dan de kans dat je het slachtoffer wordt van een terroristische aanslag. Lageropgeleiden maken onderscheid tussen hun woonomgeving en Amsterdam, waar ze een terroristische dreiging reëler achten. Een deelnemster brengt de aanslagen in New York in herinnering en geeft aan dat er gewaakt moet worden voor het voeden van radicale ideeën, ze vindt een actieve houding noodzakelijk. Een ander trekt een vergelijking met de wijze waarop hij in zijn jeugd ‘gevoed’ werd met een beeld over Duitsers en benadrukt de eigen rol van ouders hierin.

- D7: *“Ik schrok wel met de vliegtuigen die in de flats kwamen in New York. Er stond toen een groep jongeren, jeugd van 14-15 jaar, die zeiden het is gerechtigheid. Ik kwam in de groep staan en vroeg ze, vertel me één ding. Wat is er gebeurd met die mensen? Wat hebben die mensen daar gedaan? Zo’n toren met allemaal onschuldige mensen. Ik denk: waar komt die gedachte vandaan? Dat moet je niet voeden. Als ze er zo over denken, dan zijn dat toekomstige IS-gangers of Al Qaeda. Je moet daar ook op reageren.”*
- D1: *“De thuissituatie ook. Ik kom zelf uit Rotterdam, op 4 mei zijn we plat gebombardeerd. Ik mocht het woord Duitsland niet in mijn mond nemen. Dat is ingegeven door je vader en moeder. Aan de ene kant begrijpelijk. Aan de andere kant kan je niet een hele bevolkingsgroep verantwoordelijk blijven stellen. Berlijn heeft ook enorm geleden. Die mensen, allochtonen, horen thuis hetzelfde.”*
- D5: *“Die worden compleet gehersenspoeld.”*

In de groep hogeropgeleiden worden een paar hypothesen naar voren gebracht. Een mogelijke dreiging wordt gekoppeld aan de actieve opstelling van Nederland in de wereld bijvoorbeeld met missies in oorlogsgebieden; daarmee wordt een zeker risico uitgelokt. Ook wordt een verband gelegd met de moeizame communicatie tussen verschillende bevolkingsgroepen in Nederland en wordt onvrede als een mogelijke voedingsbodem gezien. Ook nu komt de rol van de media als aanjager van angst naar voren. In de eigen woorden:

- D8: *“ < > Volgens mij is de kans dat je hier een terreuraanslag krijgt, net zo groot als in andere landen. Ik denk dat de manier waarop je ergens naar kijkt, ook bepaalt hoe groot je de kans schat.”*
- D4: *“Ik vind dat Nederland wel terughoudender mag zijn. Bijvoorbeeld met het gaan naar oorlogsgebieden. Ze zitten te dicht naar Amerika, dat: kijk ons, zie ons. Er komen geheid wel eens een keer vergeldingsacties. Die zullen hier ook komen. Zorgen is een groot woord.”*
- D2: *“ < > Ik kom soms buurten tegen waar echt een Marokkaanse en een Nederlandse groepering is. De communicatie gaat heel moeilijk. De onvrede. Ik koppel even wat, is dat ook iets?”*
- D5: *“Mijn oma woont in een buurt en de moskee en de kerk staan naast elkaar.”*
- D3: *“Ik vind dat de media dat ook heel erg opport. Dat gevoel van angst. Ik ben helemaal niet bang aangelegd, ik heb dat zelf ook helemaal niet. Als je daar gevoelig voor bent, kan ik me helemaal voorstellen dat mensen denken: jeetje, wat gebeurt er allemaal.”*

Het kabinet

Hoe laat men zich uit over het kabinet? Eerder in de gesprekken heeft men al aangegeven dat er volgens de deelnemers verkeerde keuzes zijn gemaakt in de gezondheidszorg. Desgevraagd is men in beide groepen overwegend negatief over het kabinet. Bij de lageropgeleiden wordt de bed-, bad en broodregeling² als voorbeeld aangehaald van het slechte functioneren; een deelnemer vindt het getuigen van slecht beleid om een compromis te zoeken, hij is voor de harde

² In april 2015 voerden de coalitiepartners VVD en PvdA enige tijd overleg over de vraag of de Nederlandse overheid opvang moet regelen voor asielzoekers die geen recht hebben op een verblijf in Nederland. Dit werd in de media de bed-, bad- en broodkwestie genoemd.

lijn in het uitzetten van uitgeprocedeerde asielzoekers. De betrokkenheid bij de politiek is zeer wisselend: een deelnemer geeft aan nog nooit te hebben gestemd en dat ook niet van plan te zijn, terwijl een ander heel goed op de hoogte is en alles volgt.

Het functioneren van de democratie wordt in beide groepen aan de orde gesteld in de teleurstelling die volgt op het vormen van een kabinet met partijen met zeer uiteenlopende standpunten. Ook wordt het kabinet door een enkeling een gebrek aan transparantie verweten evenals een korte termijn visie.

Een lageropgeleide hierover:

“Waarom ben je als Nederland afhankelijk van een paar personen die hier zitten. Nu PvdA en VVD. Ze zijn het nooit met elkaar eens. We hebben een programma gelezen en dan stem je. Alle punten waar ik voor was, die worden weggesproken want de andere partij was het er niet mee eens. Ze zijn niet eerlijk. Er gebeurt niets dat we als burger kunnen controleren. Je kunt het allemaal wel roepen. Alle mensen die niks hebben, laat die maar geholpen worden. Hetzelfde als met de euro. Je mocht stemmen, maar dat komt er ook gewoon. Dat zijn voorbeelden van het kabinet.”

En een hogeropgeleide:

“Je krijgt dat als je vooraf stemt op iets, je weet dat er water bij de wijn moet worden gedaan. Maar nu kom je vaak uit op beslissingen waar niemand het mee eens is. En heel vaak heb ik het idee, dat vier jaar vrij kort is. Op het moment dat ze het net op een rijtje hebben, zijn ze al weer bezig met de volgende verkiezingen.”

Met moeite worden een paar positieve punten van het kabinet naar voren gebracht. Lageropgeleiden hebben het over het gemak van meer snelwegen. Bij hogeropgeleiden is enige waardering merkbaar voor het terugdringen van het begrotingstekort.

3.3 Beantwoording vraag uit het kwantitatieve onderzoek

Vervolgens is in de gesprekken aandacht besteed aan een vraag afkomstig uit het kwantitatieve onderzoek. Doelstelling hiervan is om meer inzicht te verkrijgen in de wijze waarop men de vragen opvat. Deelnemers hebben allereerst de vraag individueel beantwoord en zijn er vervolgens met elkaar over in gesprek gegaan. Het gaat om de vraag: Hoe tevreden bent u in het algemeen met de manier waarop de democratie werkt in Nederland?

1 | Hoe tevreden bent u in het algemeen met de manier waarop de democratie werkt in Nederland? U kunt kiezen uit een cijfer tussen 0 tot 10, waarbij 0 = zeer ontevreden en 10 = zeer tevreden.

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
▪ lageropgeleiden	-	-	-	-	2	3	-	3	-	-	-
▪ hogeropgeleiden	-	-	-	-	-	-	3	3	1	-	1

De lageropgeleide deelnemers

Wat opvalt, is dat dat lageropgeleiden beduidend negatiever zijn over de werking van de democratie dan hogeropgeleiden. De gedachten bij het invullen lopen behoorlijk uiteen. Bij de lager-

opgeleiden leven een paar mensen in moeilijke omstandigheden en die zijn voor hen bepalend. Een ander denkt aan de verkiezingsuitslag en hoe deze wordt vertaald in het vormen van een regering waarbij de verkiezingswinnaar alsnog niet in het kabinet terechtkomt. Positief gestemden dachten meer aan het goede/eerlijke verloop van verkiezingen en het gemak waarmee iedereen in staat is om te stemmen. Niet zozeer gekoppeld aan de werking van de democratie blijkt de gedachte dat Nederland een fijn land is om in te wonen door de vrijheid en rijkdom. Men is het met elkaar eens dat het gegeven van de democratie een mooi gegeven is, maar nogal wat deelnemers vinden het in de praktijk niet goed uitwerken; ze zien onvoldoende terug wat hun stem teweegbrengt.

D6: *“Ik maak zelf ook deel uit van deze maatschappij natuurlijk. Ik gun ze geen voldoende. Ik baseer het op mij, hoe ik er bij zit. Dat is gewoon triest. Hou toch op. Schei toch uit. Wat ik mee maak in mijn leven, dat zorgt er voor dat ik negatief erin sta. De regeltjes uit de politiek, of van de Belastingdienst.”*

Gespreksleider: Dus de regels bedacht door de politiek werken voor jou vervelend uit?

D6: *“Ja.”*

D3: *“Maar moet je dan niet juist stemmen? Ik begrijp het gevoel wel hoor.”*

D6: *“Ik weet niet eens hoe je moet stemmen.”*

D7: *“< > Het is elke keer weer. Gaan ze de goede kant op. En dan in een keer krijg je een compromis van dingen. Dan denk ik elke keer: waar stem ik nu weer op?”*

Gespreksleider: Het gevoel van meeste stemmen gelden zie je niet terug?

D7: *“Nee. Ik heb zelf in een belangengroep gezeten en dacht, waarom doe ik dit eigenlijk? Er werd weleens naar je geluisterd, maar je moest wel met anderen meestemmen. Want jouw stem werkte dan net voor de meerderheid. En we moesten echt zeggen: wanneer wordt gedaan wat wij willen?”*

De discussie wordt feller van toon als een deelnemer de situatie in Nederland afzet tegen de situatie wereldwijd. Voor hem is zijn eigen situatie reden voor dankbaarheid, terwijl voor een ander juist de eigen situatie het moeilijk maakt om naar de samenleving/democratie als geheel te kijken.

D4: *“Ook wanneer je het met de rest van de wereld vergelijkt. Er is nog genoeg winst te halen, ook al hebben we het hier goed. Dat is mijn afweging om een 7 te geven. De democratische besluiten en hoe het verder tot stand komt. We zijn echt al een rijk land. Daar tegen afgezet, is het nog hoger dan een 7.”*

Gespreksleider: Dus het is ook waar zet je het tegen af?

D1: *“Ja het is ook je eigen situatie. Ik heb een mooi huis. Ik kan op vakantie. Het gaat om het grote geheel.”*

D5: *“Toch ben ik het daar niet mee eens. Je mening wordt gevormd door het milieu waar je ter plekke in zit. Mijn mening is, dat hoe jullie het zeggen: hoe rijk het hier is, en hoe mooi dit land is. Ik word daar echt misselijk van. Voedselbank, vreselijk dat ze er zijn? Ik zit 6 euro te hoog voor de voedselbank. Ik ben vrijwillig onder bewind gegaan, anders kan ik niet uitkomen met mijn geld. Dat kost me 150 euro per maand.”*

Gespreksleider: Dus je maakt het aan den lijve mee?

D5: *“Ja, ik zit in een te dure woning. Ik kom niet voor een goedkope woning in aanmerking. Dat vormt mijn persoonlijke mening. Ik probeer wel naar het gehele plaatje te kijken, maar dat wordt lastig als je naar je persoonlijke mening gaat kijken.”*

De hogeropgeleide deelnemers

Bij de hogeropgeleiden hadden de deelnemers deels ook het gegeven van het leven in een democratie in gedachten bij het beantwoorden van de vraag, de vrijheid van meningsuiting en de invloed van minderheden. Een ander dacht meer aan de werking van de democratie en de moeite die het kost om het te begrijpen; ze pleit voor meer communicatie en een vroege kennisgeving ermee op de middelbare school.

Bij de hogeropgeleiden heeft iedereen een zes of hoger gegeven. Positieve punten van de democratie zijn volgens hen gelegen in de basisgedachte van de democratie, de openheid ervan. Daar wordt echter tegenin gebracht dat de democratie niet voor iedereen toegankelijk is, dat de gebezigde taal in de politiek moeilijk is, dat politici minder hun politieke ideeën verkondigen en meer uit zijn op meerdere eer en glorie voor henzelf.

Een deel van de discussie:

D2: *“Je kan van iedere partij zomaar lid worden. Je kan een gesprek aanvragen met de wethouder en je kan een brief sturen. Je kan je mening vrij overal naartoe ventileren. Debatten op televisie. Daar voel ik me prettig bij. Het is allemaal niet geheim of zo. Dat vind ik wel een staaltje fantastische democratie.”*

Gespreksleider: Zijn er andere zaken waarin je de democratie goed vindt werken?

D8: *“Democratie werkt goed in Nederland, als je de weg er naartoe weet. Het is niet voor iedereen toegankelijk.”*

D5: *“Het moet voor iedereen duidelijk zijn wat eronder verstaan wordt. Waarom moet het altijd in zo'n moeilijke taal.”*

D4: *“Democratie is wanneer de mening, van het volk, wordt vertegenwoordigd. Dat is nu niet het geval. Het is niet in een begrijpelijke taal. Maar er zijn vertegenwoordigers van meningen. Maar dat is ook een negatief punt. Zoek maar naar een compromis met de diversiteit van meningen.”*

D3: *“Jij zegt dat heel mooi. In hoeverre zijn het vertegenwoordigers van het volk? Het zijn vaak mannetjes, die heel populair willen worden. Ze gaan voorbij aan veel idealen. Het gaat de politici te veel om hen zelf en te weinig om de ideeën die ze uitdragen.”*

D7: *“Ik vind het wel fijn. Niet dat het zo is als in Amerika. Het ene uiterste of het andere uiterste. Er is een middenweg.”*

3.4 Europese Unie en Europese samenwerking

Eerste associaties bij Europa

Ter introductie van het verdiepende thema is de deelnemers gevraagd een zin te completeren met de eerste gedachten die bij hen opkomen. De zin luidde als volgt: *Als ik aan Europa denk, denk ik als eerste aan*'.

Lageropgeleiden reageren met de volgende associaties, die merendeels negatief gekleurd zijn:

- vakantie;
- over grenzen;
- gulden terug;
- loterij;
- regeltjes;
- het feit dat ze in Brussel de dienst uitmaken in ons land;

- ik vind het heel erg.

De hogeropgeleiden reageren als volgt, met een iets positievere ondertoon:

- terug naar de gulden;
- één Europa, geen grenzen;
- één, het is er, je profiteert;
- samenwerken;
- het is er, je profiteert ervan met z'n allen;
- ik denk in negatieve zin aan te groot.

Gevraagd om een toelichting op de eerste associaties blijkt dat bij lageropgeleiden enkele deelnemers negatief tegenover een verenigd Europa staan en enkelen van hen – al eerder de meer positief ingestelden in het gesprek – beduidend positiever. Als voordelen worden de gelijke munteenheid voor Europa benoemd, het gemak dat dat oplevert en de solidariteit (ten opzichte van Griekenland). Als nadeel wordt benoemd: het verschil in regelgeving tussen landen, waardoor bijvoorbeeld prijsverschillen optreden tussen landen (red: hier komt het dichtbij de grens wonen naar voren). Maar ook het verlies aan identiteit wordt naar voren gebracht als nadeel. Eén van de deelnemers noemt hierbij dat op de zijkant van de gulden de tekst ‘God zij met ons’ stond, hetgeen we kwijt zijn geraakt bij de introductie van de euro. Ook enkele andere deelnemers zijn van mening dat de Europese Unie de soevereiniteit en het nationale gevoel aantast. Dit levert discussie op, want waar de een stelt dat Europa ten koste gaat van een nationaal bewustzijn en de historische achtergrond van bepaalde feestdagen, stelt de ander dat er sowieso een verminderd besef is van de betekenis van feestdagen. Naar aanleiding van een opmerking dat het moeilijk is om goed te kunnen beoordelen wat de verdiensten zijn van een verenigd Europa ten opzichte van de kosten blijken meer deelnemers hiermee te worstelen. Europa staat op een behoorlijke afstand van hen en is tevens een ondoorzichtig geheel.

D4: “Ik denk dat het als burger lastig is te beoordelen wat Europa toevoegt of niet. Hoeveel voordeel hebben we met de export? Misschien levert het stiekem meer op dan we denken of juist veel nadelen. Volgens mij moet je daar vier jaar voor studeren om daar een beeld van te hebben. Ik heb er best een goed gevoel bij. Het is best een wazig geheel.”

D7: “Je hoort wel wat je moet betalen. Die miljoenen waren in Nederland ook goed besteed geweest.”

Gespreksleider: Is het eigenlijk wazig? Geldt dat voor meer van jullie?

D7: “Je hoort er te weinig over of alleen de verkeerde dingen. Je moet je er echt in verdiepen.”

D3: “Ik vind het jammer. De grenzen over, dat deed ik voor de euro ook. Het had ook wel wat die andere muntjes. Dat was spannend bij de grens. Bij Kleef zat er nog prikkeldraad door het bos. Ik mis een beetje dat Nederland, dat nationale gevoel. De soevereiniteit is een beetje aangetast.”

Bij de hogeropgeleiden is de toonzetting van het begin af aan positiever over Europa. Een deelnemer is een pleitbezorger van het volledig afschaffen van grenzen; hij vindt dat een nationaal bewustzijn aangeleerd wordt en er niet van nature is. Een ander is positief over de verdragen en de handelsvrijheid binnen Europa. Daarentegen zijn een paar deelnemers van mening dat de Europese Unie te groot wordt en daarmee onbeheersbaar dreigt te worden zowel qua regel-

geving als qua kosten. Door één van de deelnemers wordt gesteld dat we bij deze focusgroep-bijeenkomst bewust met acht mensen bij elkaar zitten, omdat geen consensus kan worden bereikt als we met tientallen aan tafel zitten (zoals dat in de Europese Unie het geval is). Een deel van de discussie:

- D5: *“Aanvullend met nr. 3. We hebben Griekenland erbij gehaald, maar hoe is het boekenonderzoek geweest? We kunnen het geld in Nederland ook anders besteden. Niet bezuinigingen op de zorg en het onderwijs.”*
- D3: *“Hoe het vroeger is opgericht, met samenwerken, ik vind dat goed. Wanneer twee partijen er een voordeel van hebben, dan vind ik dat goed. Ik vind het nu gaan naar Amerika.”*
- D8: *“Maar Amerika heeft dit zelfs niet. Elke staat heeft zijn eigen regels. Ook al heb je gestemd, en het wordt niet de partij die je wilt, dan kan je er nog steeds mee leven.”*
- D2: *“Iedereen wordt opgevoed met nationaliteit. Je leert dat. Niet dat dit in je genen zit. Het wordt gecreëerd. Grenzen leer je ook. Ik vind dat niet ideaal. Ik zou het liefste één wereld hebben, zonder grenzen.”*
- D8: *“Dat is samenwerken. Je hoeft niet dezelfde mening te delen. Ik vind het geweldig dat we een Wilders hebben in Nederland. Niet dat ik het met hem eens ben.”*

Desgevraagd geeft men als voordelen van de Europese Unie aan het gemak van grensverkeer (*Heerlijk om in Duitsland boodschappen te doen*), reizen door Europa, kennismaking met andere culturen, gemak om elders in Europa te werken. Ook biedt de Europese Unie volgens een Eurofiel in het gezelschap een bescherming tegen de ideeën van dictators. In zijn woorden: *“Karel de Grote, Napoleon, daarna nog een malloot, die wilden Europa veroveren. Dit Europa is een antwoord, dat voorkomt dat er weer een malloot komt die Europa wil veroveren. Een soort waarborg.”* Nadelen worden vooral gezien in de omvang van de Europese Unie en het feit dat samenwerking al in andere verdragen geregeld is.

Lageropgeleiden is gevraagd hoe zij inschatten dat hogeropgeleiden ten opzichte van de Europese Unie zullen staan. Ze verwachten dat hogeropgeleiden positiever over de Europese Unie zijn dan zichzelf. De verklaring hiervoor ligt volgens hen in de omstandigheid dat hogeropgeleiden meer zullen reflecteren over het belang van de Europese Unie en mogelijk ook politiek geïnteresseerder zijn. *“Hogeropgeleiden denken daar verder over door, denk ik.”* Het omgekeerde is gevraagd aan de lageropgeleiden. Zij verwachten dat lageropgeleiden negatiever over de Europese Unie zijn dan zichzelf vanuit de veronderstelling dat lageropgeleiden vooral aan de eigen financiële positie denken. *“Ze kijken minder ver vooruit, meer in hun eigen portemonnee.”*

Reactie op stellingen

Na deze eerste stellingname is deelnemers gevraagd te reageren op een tweetal stellingen over Europa uit het kwantitatieve onderzoek. De eerste stelling luidde als volgt: Het zou beter zijn als Nederland uit de Europese Unie zou gaan. We zien dat de lageropgeleiden een gevarieerd palet aan meningen laten zien, terwijl bij de hogeropgeleiden vrijwel iedereen dit geen goed idee vindt.

Stelling 1: Het zou beter zijn als Nederland uit de Europese Unie zou gaan

	zeer oneens	oneens	neutraal	eens	zeer eens	ik weet het niet
▪ lageropgeleiden	-	3	1	2	1	1
▪ hogeropgeleiden	4	3	-	-	1	-

De tegenstanders onder de lageropgeleiden vinden dat Nederland niet terug moet willen naar de situatie voor de Europese Unie. De Europese Unie levert Nederland geld op, ook al is het moeilijk om zicht te krijgen op de precieze kosten en baten en een uittreding zou heel veel geld kosten. Degenen die zich uitspreken voor uittreding geven aan dit deels uit nostalgie te doen, vanwege het gebrek aan democratie in Brussel en vanwege de kosten van het vergaderen in Straatsburg. Tegelijkertijd is een effect zichtbaar van het met elkaar in gesprek zijn; enkele voorstanders stellen hun mening enigszins bij.

D6: "Ik dacht gelijk: he he, gulden terug."

Gespreksleider: Wat zorgt voor dat gevoel?

D6: "Vertrouwd hè? Tegelijkertijd, dat wordt goed gezegd: wat kost dat? Ik zeg wel: ja, maar. Ik reageer eerst met mijn gevoel van de gulden. Maar nu denk je ook over de kosten. Daar ben ik wel bang voor."

D7: "Het heeft voordelen om met elkaar te praten."

D3: "Goede vraag."

D1: "Ik was het er mee eens om eruit te stappen. Diegenen in Brussel zijn zulke eenlingen. Het is zo niet democratisch. Iedere maand die verhuizingen naar Straatsburg. Ik wil daar helemaal niet aan mee doen. Jullie verdiepen je niet eens in zo'n land. Aan de andere kant, zie ik ook alle projecten. Ik zou nooit de gulden terug willen."

Gespreksleider: Dus dingen worden door dit gesprek genuanceerder?

D1: "Ja."

Maar dit geldt niet voor iedereen. Een verklaard tegenstander van de Europese Unie laat zich niet zo maar van zijn mening afbrengen:

D3: "Kiezen trekken doet ook pijn. Na de euro was er ook leven. Kijk, het gaat natuurlijk wat kosten. Dat is nu eenmaal zo. Als je ergens niet tevreden bent. Ik ben bereid in te leveren en ervoor te knokken."

Een paar lageropgeleide deelnemers hebben zich neutraal opgesteld of 'weet niet' ingevuld. Zij geven te kennen onvoldoende ingevoerd te zijn in de materie om een oordeel te geven: een eerlijke opstelling.

Hogeropgeleiden vinden het op één deelnemer na geen goed idee als Nederland uit de Europese Unie zou gaan. De geringe omvang van Nederland is belangrijk in de overwegingen. Meedoen in de Europese Unie geeft Nederland een sterkere positie, terwijl afhaken de eigen positie zou verzwakken. Vergelijkingen met een land als Zwitserland zijn volgens één van de respondenten niet terecht, omdat dit land bij voorbaat al heeft besloten geen lid te worden van de Europese Unie. Indien Nederland besluit nu uit de Europese Unie te treden, zou dat een compleet ander signaal afgeven dat ongetwijfeld negatieve repercussies tot gevolg zal hebben. Het alom heersende idee is dat – waar ook ter wereld – landen gebaat zijn bij samenwerking.

Degene die voorstander is van uittreding uit de Europese Unie vindt dat Nederland door deelname aan de Europese Unie heel veel heeft ingeleverd. Hij stelt:

“Ik moet eerlijk zeggen, vijf jaar geleden had ik bijvoorbeeld neutraal gezegd. Maar over de vraag of Turkije bij de EU moet zitten heb ik lang gepraat met allochtonen. Turkije is beter af, als Turkije er niet bij zit. Engeland, Nederland en Zwitserland hebben nog steeds de beste opleidingen, de meeste universiteiten per vierkante meter. In Nederland kan je het beste na een ontslag, zzp'er zijn. Met de EU zijn we veel kwijt geraakt. We exporteerden veel. Rotterdam was onze ingang. Duitsland was onze uitgang. Als je zegt een EU, dan valt dat weg. Nederland is zijn positie kwijt geraakt. Je mag als Nederland als boer zijnde, niet meer zelf bepalen hoeveel koeien je in je stal hebt. Mout en graan dat kopen we in. Dat hebben we voorheen altijd zelf geproduceerd. We zijn erop achteruit gegaan.”

In beide groepen acht men overigens de kans nihil dat Nederland uit de Europese Unie gaat. De stelling wordt derhalve niet realistisch geacht.

Vervolgens is de tweede stelling besproken: Het zou beter zijn als Griekenland uit de Europese Unie zou gaan.

Stelling 2: Het zou beter zijn als Griekenland uit de Europese Unie zou gaan

	zeer oneens		neutraal	eens	zeer eens	ik weet het niet
▪ lageropgeleiden	-	2	2	1	2	1
▪ hogeropgeleiden	2	1	2	3	-	-

In beide groepen lopen de meningen zeer uiteen. Degenen die het geen goed idee vinden als Griekenland uit de Europese Unie zou gaan, motiveren dit met een beroep op solidariteit met de Griekse bevolking die zeer zou gaan lijden onder uittreding; de Griekse bevolking kan niet verantwoordelijk gesteld worden voor het beleid van de Griekse regering. Degenen die zich uitspreken voor uittreding van Griekenland vinden dat Griekenland zich keer op keer niet aan afspraken houdt en dat op een gegeven moment de maat vol is. De corruptie in Griekenland en ingeschatte onwil om mee te werken aan de afspraken tot hervorming zijn eveneens genoemde redenen. Een lageropgeleide die tegen het uittreden van Griekenland is, noemt als motivatie dat het vertrek mogelijk zou leiden tot het niet terugbetalen van de ontvangen financiële steun, hetgeen moet worden voorkomen volgens hem. Zodra ze alles hebben terugbetaald mogen ze wat hem betreft wel uittreden.

Degenen die een neutrale opstelling innemen vinden het lastig kiezen. Enerzijds zijn ze het niet eens met de manier waarop Griekenland zich opstelt, anderzijds vinden ze het lastig om daar een zo zware consequentie aan te verbinden. Griekenland maakt nu eenmaal deel uit van de Europese Unie.

Enkele tegenstanders aan het woord:

“Alle miljoenen gaan naar Griekenland. Ik snap dat niet. Ik zei oneens. Ik dacht gelijk: wat dan met al die miljarden? Ik zou eerst het geld terug willen.” (lageropgeleide)

“Ik denk dat het een humanitaire ramp wordt als ze eruit gaan. Voor Griekenland gaat dat op, het grootste gedeelte van de bevolking heeft niet ervoor gekozen om corrupt te zijn.” (lageropgeleide)

“Ik vind het solidariteit. Je moet ook de zwakste mensen leiden. Je moet er niet voor weglopen, maar het oplossen.” (hogeropgeleide)

Enkele voorstanders van uittreding van Griekenland:

“Als je vriendjes wilt maken, dan moet je je wel aan de afspraken houden. Je hoeft niet gelijk te zeggen, ga er maar uit. Maar je mag elkaar er wel op aanspreken. Dat heeft voor de rest van het clubje wel grote gevolgen.” (hogeropgeleide)

“Tot hoe ver wil je gaan? Tot hoe ver blijf je geld geven en een land maar geld krijgen? Je moet solidair met elkaar zijn.” (hogeropgeleide)

“Griekenland is hartstikke corrupt. Er wordt niks met de belasting gedaan. Je kan er bakken geld naar toe brengen. Onderhands handelen blijft doorgaan. Ze willen niet hervormen. De mentaliteit verandert niet.” (lageropgeleide)

Voorzitterschap van de Europese Unie

Gevraagd naar het voorzitterschap van de Europese Unie blijkt men in beide groepen geen idee te hebben van het aanstaand voorzitterschap van Nederland met ingang van januari 2016. Slechts één deelnemer bij de hogeropgeleiden is hiervan op de hoogte. Bij lageropgeleiden wordt het gebrek aan kennis gezien als een bevestiging van de grote afstand van henzelf tot de Europese Unie. Eén van hen voegt er aan toe dat het hem ook niet interesseert.

Lageropgeleide deelnemers hebben de indruk dat een voorzitterschap tot gevolg heeft dat Nederland agenda settend kan zijn voor wat betreft de te bespreken onderwerpen. Dit zou Nederland ook mogelijk iets meer invloed kunnen opleveren in de Europese Unie, al blijft het volgens hen zaak om de grote landen mee te krijgen omdat Nederland zelf niet echt een machtsfactor van belang is. In de eigen woorden:

D7: *“Alleen als het wat oplevert. Als voorzitter draag je onderwerpen aan. Delegeren hè? Als voorzitter delegeren.”*

D1: *“De laatste keer dat Nederland dingen op de agenda zette, zette Nederland dingen op de agenda die wij belangrijk vinden.”*

Gespreksleider: In die zin, zou dat betekenen dat er meer invloed is?

D4: *“Ja, zo werkt het systeem. Iedereen heeft baat daarbij.”*

D1: *“Nou dan gaan ze lobbyen. Ik ben voorzitter, ga jij met mij mee.”*

D7: *“Om ze nou allemaal met de neuzen dezelfde kant op te krijgen.”*

D8: *“Ik denk van niet, ik denk dat we daar een te klein land voor zijn. Om met de vuist op tafel te slaan. Ik denk dat we ons achter de grote landen verschuilen.”*

D7: *“Die moet je meekrijgen, Duitsland of Frankrijk. Die hebben het meeste te zeggen.”*

Bij hogeropgeleiden is men er niet uit of een voorzitterschap leidt tot meer invloed. Stelt de een dat het voorzitterschap procedureel is en niet inhoudelijk, de ander houdt het op een geringe invloed qua agenda setting.

D2: *“Volgens mij is het allemaal vastgelegd. Volgens mij is een voorzitter meer sturend en heeft geen inhoudelijke rol.”*

D6: *“Ik zou zeggen dat ze ook wel wat te zeggen hebben, maar geen overwicht.”*

In beide groepen weet men aardig wat onderwerpen te noemen die wat hen betreft op de agenda terecht moeten komen. De vluchtelingenproblematiek is een onderwerp dat in beide groepen naar voren wordt gebracht. Overige onderwerpen zijn volgens de lageropgeleiden:

- verhuizing naar Straatsburg;
- hoe om te gaan met Griekenland;
- beleid met betrekking tot immigratie (vluchtelingen);
- islamisering van Europa;
- het begrotingstekort van 3%: hoe wordt dat bepaald.

Naar aanleiding van het laatste punt wordt aangegeven dat het maximum van 3% begrotingstekort niet voor ieder land wordt aangehouden. Dit wordt door sommigen gezien als een voorbeeld van de verdeeldheid van Europa.

Hogeropgeleiden brengen de volgende agendapunten in:

- bureaucratie;
- vluchtelingen;
- regeling voor Oldtimers (ingebracht door een garage-eigenaar van oldtimers);
- meer beleidsvrijheid voor woningcorporaties;
- energie: alternatieven voor olie en gas.

3.5 Lessen uit de gesprekken

Bij de afronding van het gesprek hebben we iedereen gevraagd wat men ervan vindt dat de overheid dit onderzoek uitvoert en aan te geven welke lessen de overheid moet trekken uit het gesprek. De lageropgeleide deelnemers zijn positief over het onderzoek. Wel wordt de vraag gesteld of de overheid iets doet met de uitkomsten ervan. Juist het gegeven dat er groeps gesprekken worden gedaan, levert volgens hen meer bruikbare informatie op. Het is duidelijk dat ze het plezierig hebben gevonden in deze raadpleging te participeren; ze zien zichzelf als 'de stem van het volk'. Hogeropgeleiden zijn eveneens positief over het onderzoek, maar vragen zich af of er ook lageropgeleiden worden betrokken in het onderzoek. Dat wordt wel een voorwaarde gevonden.

Tot slot is de lageropgeleide deelnemers gevraagd of er meer voorlichting moet worden gegeven over Europa en de Europese Unie en zo ja, op welke manier dan. De reacties laten zich het best vertalen als een verzoek om meer begrijpelijke informatie, waarbij de individuele burger in Nederland zich iets kan voorstellen. Maar tevens wordt duidelijk dat men niet een actieve houding in zal nemen om meer informatie te achterhalen over de Europese Unie; in die zin blijft het thema ver van hen af staan. Enkele deelnemers stellen dat op het internet alles is te vinden, maar dat men hier de moeite niet voor neemt. Desgewenst kan iedereen de informatie vinden waarnaar men op zoek is. Zij vinden het niet efficiënt als wordt besloten om burgers meer informatie over de Europese Unie te geven. In de eigen woorden:

D1: "Ik zou meer informatie wel fijn vinden. Op een begrijpelijke manier informatie naar voren brengen. Ik weet niet of je er wat mee bereikt, maar ik verdiep me er wel in."

- D2: *“Het moet toegankelijker gemaakt worden. Er moet gericht worden op geïndividualiseerde situaties. Dan heb je je oren wel gespitst. We zijn ook allemaal met onszelf bezig. Toegespitst op het individu. Wat de EU betekent. Wat het voor gevolgen kan hebben voor mij en mensen zoals ik.”*
- D3: *“Ik sluit me aan bij nr.2. Ik ben heel duidelijk anti-Europa, maar kennis is gewenst.”*
- D4: *“Het is heel lastig denk ik. Ik denk dat alle informatie al te vinden is. Als je nou huis-aan-huis foldertjes in de brievenbus doet, dan is het afhankelijk van je interesse of je het oppakt of niet. Ik geloof dat meer aandacht eraan besteden, kan helpen. Maar ik heb niet het idee dat een foldertje in de bus heel Nederland geïnformeerd maakt.”*
- D5: *“Ik volg het toch wel. Ik kijk het nieuws. Niet meer informatie. Wat nr. 4 zegt. Voor iedereen is alles al wel te vinden. Daar is het internet gewoon groot genoeg voor. Onze mening wordt gevormd door wat de media naar ons toe brengt. Nee nee nee. Als je kijkt naar de televisie. Het komt gewoon voorbij. Zeker in de verkiezingstijd.”*
- D6: *“Ik ben het wel eens met nr.2: individueel.”*
- D2: *“Het moet echt in my face, een confrontatie. Als je specifiek een groep pakt uit de samenleving, waar ik bij hoor, dan vind ik het interessant.”*
- D7: *“Zo denk ik ook wel een beetje. Maar, wat brengt de media? Wat geven ze je voor inlichtingen? Ook een beetje gekleurd. Terwijl het misschien net eigenlijk wat anders is. De media spelen er ook een rol in. Het zal me een worst wezen, als het me niks aangaat. Soms op televisie, punt voor punt, dan herken je het he.”*
- Gespreksleider: Je moet dus meer het gevoel hebben dat het met jou te maken heeft?
- D8: *“Ja, ik denk ook niet dat ik uit mezelf iets ga opzoeken. Er moet net een spotje voorbij komen, maar anders zal ik het ook niet opzoeken.”*

De hogeropgeleide deelnemers is gevraagd welke lessen de overheid moet trekken uit dit onderzoek. Ze hebben het in hun aanbevelingen vooral over meer transparantie, een socialere opstelling en een visie voor de langere termijn.

- D8: *“Ik denk dat ze transparanter moeten worden. Men roept veel. Als ik gestemd heb, de persoon die komt in Den Haag. Dan moet hij ook verantwoording afleggen aan de burger.”*
- D7: *“Ik denk dat dat sowieso moet. De overheid hoort duidelijkheid te scheppen. Over de vlucht (red: bedoeld wordt op de vlucht MH17), geven ze belangrijke informatie niet aan de groep. Schep duidelijkheid aan de groep.”*
- D6: *“De overheid moet socialer worden. Er moet een soort van bepaald niveau van welvaart voor iedereen komen. Ik ben wat linkser.”*
- D5: *“De overheid moet een langere termijn visie hebben, niet vier jaar.”*
- D4: *“Ik vind dat de overheid niet moet kijken naar een oplossing van water bij de wijn, maar van geven en nemen en op die manier een keuze maken. Dat er misschien zelfs sprake is dat een kabinet geen keuze maakt. Je moet met elkaar door en je kan niet je ogen sluiten voor sommige aspecten”.*
- D3: *“Meer naar mensen kijken en minder naar de regeltjes. Als je een beslissing maakt, kijk dan naar wat dat betekent voor mensen.”*
- D2: *“Dit onderzoek moet als adviesraad aan de overheid zijn. Dit moet zo behandeld worden. De lange termijn, stabielere lijnen.”*
- D1: *“Ik weet het nog steeds niet.”*

4 Conclusies

In het voorgaande zijn de bevindingen in detail terug te lezen, navolgend maken we de balans op van de twee groepsgesprekken die in het kader van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven in april 2015 zijn uitgevoerd. Het onderzoek vond plaats in Nijmegen. Er is gesproken met een groep lageropgeleide deelnemers (t/m MBO) en een groep hogeropgeleide deelnemers (HBO+).

Stemming over samenleving blijft negatief

- Evenals bij voorgaande metingen van het COB is de stemming over de samenleving negatief getint. Dit is het geval bij lager- en bij hogeropgeleiden, hoewel laatstgenoemden iets positiever zijn gestemd over de richting waarin de samenleving zich begeeft. Anders dan voorgaande metingen wordt nu niet de economische crisis of het sociale klimaat als voornaamste zorgpunt genoemd, maar wordt vooral de afbrokkelende verzorgingsstaat als zorgelijk ervaren. Het verslechterde sociale klimaat en de tijdsdruk in de samenleving komen pas in tweede instantie naar voren. Zowel door lager- als door hogeropgeleiden wordt gesproken over de verslechtering van de zorg, waarbij men onder meer spreekt uit eigen ervaringen.
- Een aantal respondenten, veelal hogeropgeleid, is over de hele linie positief. Deze positief gestemde deelnemers noemen als motivatie de welvaart in Nederland, het hoge opleidingsniveau en het terugleggen van verantwoordelijkheden bij de samenleving waardoor nieuwe initiatieven van vrijwilligers ontstaan. Enkele andere deelnemers stellen hier tegenover dat het vrijwilligerswerk ons wordt opgelegd door de regering, hetgeen volgens hen niet werkt.

Geen vertrouwen in zogenaamd economisch herstel

- Vooral lageropgeleiden zeggen somber gestemd te zijn over de economische situatie in Nederland. De kloof tussen arm en rijk wordt volgens hen groter. Ze signaleren dat politici zeggen dat het dieptepunt van de economische crisis voorbij is, maar ze hebben zelf het idee dat dit wishfull thinking is. Er is niet veel vertrouwen in de woorden van deze politici, mede omdat men persoonlijk niets merkt van deze zogenaamde economische vooruitgang. Hogeropgeleiden zijn iets positiever gestemd over de economie, maar constateren dat jongeren nog steeds moeite hebben om aan het werk te komen na hun opleiding.

Men laat zich niet leiden door angst voor een terroristische aanslag

- Vrijwel iedereen zegt zich niet te laten leiden door de angst voor een terroristische aanslag. Enkele hogeropgeleide deelnemers denken dat de actieve rol van Nederland in oorlogsmisseries wel een risico met zich meebrengt. Door lageropgeleiden wordt benoemd dat de kans op een terroristische aanslag in de Randstad groter is, terwijl Nijmegen waarschijnlijk ongeschonden blijft.

Overwegend negatief over politiek

- De meeste deelnemers zijn overwegend negatief over het kabinet. Wat vooral blijft hangen is dat er verkeerde beslissingen worden genomen, waaronder in de gezondheidszorg. De ter-

men compromissen en weinig daadkracht vallen ook regelmatig. Desgevraagd worden met moeite enkele positieve punten van het kabinet genoemd door de deelnemers.

- Ook de politiek in het algemeen hoeft niet te rekenen op positieve bewoordingen. Er bestaat teleurstelling over het feit dat in Nederland doorgaans verkiezingsbeloften niet kunnen worden waargemaakt, omdat ze eindigen in minder goed werkende compromissen. Politici worden verweten een korte termijn visie te hebben.

Werking van de democratie moeilijk om te begrijpen

- Wanneer een vergelijking wordt gemaakt met andere landen is de wijze waarop de Nederlandse democratie werkt goed, maar indien uitsluitend naar Nederland wordt gekeken dan kunnen hierbij ook kanttekeningen worden geplaatst volgens de deelnemers. De werking van de democratie en het gebezigde taalgebruik in de politiek is volgens enkele deelnemers moeilijk om te begrijpen, waardoor de democratie niet voor iedereen toegankelijk is. Tevens wordt door enkelen gesteld dat politici er vooral voor zich zelf zitten.
- Bij enkele lageropgeleiden zijn de moeilijke omstandigheden waarin ze leven mede van invloed op hun negatieve oordeel over de werking van de democratie. Verder noemt men dat ze onvoldoende kunnen zien wat hun stem teweeg brengt.

Lageropgeleiden in eerste instantie vaker negatief over Europa

- Waar hogeropgeleiden bij Europa in eerste instantie associaties hebben met termen als 'eenheid', 'samenwerken' en 'reizen', kiezen lageropgeleiden vaker uitdrukkingen die te maken hebben met regeldruk en het verlies van de gulden. Lageropgeleiden vrezen voor het verlies aan eigenheid en soevereiniteit door de vele regels die worden opgelegd door 'Brussel'. Voordelen van de Europese Unie zijn volgens lageropgeleiden onder meer het gemak dat Europa oplevert en de solidariteit ten opzichte van landen waar het minder goed mee gaat.

Weinig kennis over Europa

- Meerdere deelnemers vinden het moeilijk om goed te kunnen beoordelen wat de voor- en nadelen van Europa zijn. Europa staat op een behoorlijke afstand en wordt als een ondoorzichtig geheel ervaren. Hogeropgeleiden zeggen dat zij al moeite hebben om het te begrijpen, waarbij ze vermoeden dat dit voor lageropgeleiden helemaal lastig zal zijn te doorzien.
- De betrokkenheid met Europa lijkt niet groot te zijn, hetgeen zich ook uit in het lage kennisniveau over Europa. Indien wordt gevraagd welke onderwerpen Nederland op de agenda dient te zetten, concentreert men zich niet alleen op kwesties die in Nederland spelen: hoe moet Europa omgaan met het vluchtelingenbeleid en hoe kan Europa gebruik maken van andere energiebronnen?

Lageropgeleiden vaker voorstander van vertrek uit de Europese Unie

- Over een mogelijk vertrek van Nederland uit de Europese Unie zijn de meningen onder lageropgeleiden verdeeld. Tegenstanders zeggen dat de Europese Unie Nederland geld oplevert, terwijl men vreest dat een uittreding ons veel geld zal gaan kosten. Voorstanders voor uittreding noemen als motivatie het gebrek aan democratie in Brussel, nostalgie naar de gulden en de kosten van het vergaderen in Straatsburg. Hogeropgeleiden vinden het vrijwel allemaal geen goed idee om uit de Europese Unie te treden, waarbij de geringe omvang van Nederland als belangrijkste motivatie wordt genoemd.

- Ook over het mogelijke vertrek van Griekenland uit de Europese Unie zijn de meningen verdeeld (zowel onder hoger- als lageropgeleiden). Tegenstanders motiveren dit met een beroep op solidariteit met de Griekse bevolking die niet verantwoordelijk kan worden gehouden voor het beleid van hun regering. Deelnemers die voorstander zijn van de stelling vinden dat Griekenland zich al te vaak niet aan de afspraken heeft gehouden.

Europese Unie krijgt veel negatieve media-aandacht

- Men is van mening dat de Europese Unie (te) veel negatieve media-aandacht krijgt. In nieuwsberichten wordt wel vermeld wat we moeten betalen, terwijl de voordelen onvoldoende worden belicht. Om een meer gefundeerde mening te hebben, zal men zich meer in Europa moeten verdiepen, waaraan weinig deelnemers de behoefte lijken te hebben. Enkele deelnemers zeggen wel belang te hechten aan een verbeterde informatievoorziening over Europa, waarbij de individuele burger in Nederland zich iets kan voorstellen.

Ten slotte

Indien we een vergelijking maken met eerdere metingen dan is een aantal zaken consistent, zoals de negatieve toon over de binnenlandse politiek, de geringe betrokkenheid met en de grote afstand die men ervaart tot de politiek en de Europese Unie en ook de beperkte interesse die men heeft om meer over de Europese Unie te weten te komen. Ook het feit dat men de Europese Unie ziet als een machtsfactor van belang is inmiddels geen nieuws, de EU hoort erbij en roept geen heftige negatieve gevoelens meer op. Wel valt op dat er onvrede is over een ervaren gebrek aan eenduidigheid in regelgeving in de EU, dat afbreuk doet aan het idee van één Europa.

Ontevredenheid leidt niet tot interesse. Waarom tonen burgers zo weinig interesse in onderwerpen die hen zo direct raken? Het lijkt erop dat 'Europa' en de 'democratie' als te ingewikkeld worden ervaren waardoor het nieuws alleen nog voor insiders te volgen is. Tevens lijken deelnemers nogal gelaten te reageren op ontwikkelingen rondom deze thema's omdat het gevoel ontbreekt dat ze hierop zelf invloed kunnen uitoefenen.

Ook opvallend in deze meting is dat men open staat voor de dialoog en andere opvattingen over de verschillende thema's; diverse keren werden standpunten genuanceerd of bijgesteld naar aanleiding van het gesprek hierover.

Bijlage 1 Uitnodigingsbrief

UITNODIGING VOOR DEELNAME ONDERZOEK

We zijn op zoek naar mensen die mee willen praten over onderwerpen die alle Nederlanders aangaan.

Veldkamp Marktonderzoek – een zusterbedrijf van TNS NIPO – voert binnenkort onderzoek uit over de stand van zaken in de Nederlandse samenleving. We doen dit onderzoek in opdracht van een niet commerciële, onafhankelijke instelling.

We willen u vragen of u mee wilt doen aan dit onderzoek en op die manier invloed uit te oefenen op het te voeren beleid. Concreet gaat het om het volgende:

- Deelname aan een groepsgesprek van twee uur.
- Het gesprek staat gepland op **donderdag 23 april** a.s. Start om ... uur.
- Het gesprek wordt geleid door een van onze onderzoekers; u zult samen met zeven andere deelnemers van gedachten wisselen over dit onderwerp.
- Het onderzoek vindt plaats op een centrale locatie in Nijmegen, in de buurt van een NS station.
- Tijdens het gesprek worden video-opnames gemaakt, alleen voor intern gebruik.
- Voor deelname ontvangt u een financiële vergoeding van xxx euro.
- Vanzelfsprekend wordt de door u verstrekte informatie strikt vertrouwelijk behandeld. Uw naam en verdere gegevens worden niet verder bekend gemaakt.

Hoe reageren?

Graag willen we weten of we op u kunnen rekenen. Wilt u meedoen, vul dan onderstaande gegevens in en stuur deze alstublieft zo snel mogelijk terug naar Ineke Genee via i.genee@veldkamp.net. Aangezien het onderzoek binnen afzienbare tijd plaatsvindt, willen we u vragen om voor 13 april te reageren.

Ja, ik wil meedoen en mijn gegevens zijn:

- Respondentnummer:
- Naam en achternaam:
- Hoogst *voltooide* opleiding:
- Leeftijd:
- Adres:
- Telefoonnummer(s):
- Wat is/was uw beroep?
- Heeft u op dit moment betaald werk?
- Indien geen werk; wat is uw situatie?
- Bent u getrouwd of samenwonend?
- Heeft u kinderen? Zo ja, hoe oud zijn uw kinderen?

Alvast hartelijk dank voor het invullen van uw gegevens, ik kijk uit naar de reacties. Mocht u meer willen weten over het onderzoek, dan kunt u ons ook bereiken via telefoonnummer 020 – 5225 999. U kunt dan vragen naar Ineke Genee of Judith ter Berg.

Met vriendelijke groeten,

Ineke Genee

i.genee@veldkamp.net

Indien we veel aanmeldingen krijgen dan kunnen we niet iedereen uitnodigen. Mocht u op 17 april niets van ons hebben gehoord, dan kunt u ervan uitgaan dat we voldoende mensen hebben kunnen benaderen. We willen u dan in ieder geval wel hartelijk danken voor uw bereidheid te reageren op dit verzoek.

Bijlage 2 Overzicht deelnemers

RESPONDENTENOVERZICHT

P5993

23 april 2015
16.30 – 18.30 uur

NIJMEGEN

M/V	LFT.	OPLEIDING	BEROEP / BEZIGHEDEN	GEZIN
M	30	MBO	Adviseur bank	Samenwonend
M	37	MBO	Dagbestedingscoach	Alleenstaand
M	49	LEAO	WW / verkeersregelaar	Gescheiden, uitwonende kinderen
M	52	VMBO	Prépensioen politie	Gehuwd, geen kinderen
V	36	MBO	Verzorgende IG	Gehuwd, kinderen van 12 en 16 jaar
V	47	MAVO	WAO	Alleenstaand
V	59	2 jaar VWO	Kantinebeheerster / zelfstandige	Gehuwd, uitwonende kinderen
V	60	MAVO	Huisvrouw	Gehuwd, uitwonend kind

RESPONDENTENOVERZICHT

P5993

23 april 2015
19.00 – 21.00 uur

NIJMEGEN

M/V	LFT.	OPLEIDING	BEROEP / BEZIGHEDEN	GEZIN
M	34	HBO	Senior payroll specialist	Gehuwd, kind van 5 jaar
M	37	WO	Manager analytische chemie	Gehuwd, geen kinderen
M	47	WO	Adviseur volkshuisvesting	Alleenstaand
M	58	WO	Geestelijk verzorger	Alleenstaand
V	21	WO	Student	Alleenstaand
V	28	WO	Pas afgestudeerd HR-medewerker	Alleenstaand
V	41	HBO+	Physician assistant	Alleenstaande ouder, kind van 17 jaar
V	53	HBO	Leraar PO	Gehuwd, kinderen 20 en 23 jaar

Bijlage 3 Gesprekspuntenlijst

CHECKLIST BURGERPERSPECTIEVEN 23 APRIL 2015

A. Introductie en kennismaking (15 minuten)

- Welkom heten bij Veldkamp
- Opdrachtgever: het Sociaal en Cultureel Planbureau
- Thema: De stand van zaken in onze samenleving. Wat gaat er goed, wat gaat er minder goed? Wat verwachten we van de politiek?
- Spelregels:
 - Het gaat om meningen, dat betekent dat er geen goede of foute antwoorden zijn. Verzoek om vrijuit te spreken.
 - Verzoek om mobiele telefoons uit te zetten.
 - Opname, meekijken en anonimiteitwaarborg.
- We beginnen met voorstelronde: naam, leeftijd, bezigheden, gezinssituatie.

B. De stand van de samenleving (30 minuten)

- Hoe vindt u dat het gaat in de Nederlandse samenleving? Gaan we de goede of de verkeerde kant uit? U kunt dit laten zien met de kaart: grijs = verkeerde kant, wit = goede kant.
- Voor degenen met grijze kaart: kom eens met argumenten voor uw mening. Waarom vindt u dat het de verkeerde kant op gaat? Waarmee vergelijkt u het dan?
- Waar baseert u uw mening op (eigen ervaringen, mensen om u heen, media)?
- Voor degenen met witte kaart: wat vindt u van hun argumenten? Overtuigen deze argumenten u?
- Voor degenen met witte kaart: welke argumenten zijn er voor uw mening? Waarom vindt u dat het de goede kant op gaat? Waarmee vergelijkt u het dan?
- Waar baseert u uw mening op (eigen ervaringen, mensen om u heen, media)?
- Voor degenen met grijze kaart: wat vindt u van hun argumenten? Overtuigen deze argumenten u?
- In hoeverre maakt u de negatieve zaken die u noemt zelf mee? Of zijn dit dingen die anderen overkomen?
- *INT: indien nog niet genoemd:* Hoe vindt u dat het met de Nederlandse economie gaat? Stemt de economie u positiever of negatiever? Waaraan merk je dat?
- In hoeverre merkt u dat in uw eigen leven?
- *INT.: indien nog niet genoemd:* In hoeverre maakt u zich zorgen over terreurdreiging in Nederland? Hoe komt dat?
- Even in het algemeen gesproken: hoe doet het kabinet het, wat vindt u van het kabinet? Wat doen ze bijvoorbeeld goed, wat doen ze minder goed?

C. verdieping deel 1 (15 minuten)

INT: deel invulformulier 1 uit.

- Wilt u deze vraag beantwoorden? *INT: inventariseer antwoorden op flipover en bespreek vervolgens in de groep*
- Waarom heeft u het zo ingevuld? Waar dacht u aan bij het geven van dit cijfer?
- Wat werkt goed in de Nederlandse democratie? En wat werkt slecht?

Deel D. Verdieping deel 2: EU en de Europese samenwerking (50 minuten)

- *Zinsaanvulling:* Als ik het woord Europa hoor, denk ik als eerste aan
- Nederland is lid van de EU: wat vindt u daarvan? Waarom vindt u dat?
- Welke voordelen zijn volgens u verbonden aan het lidmaatschap van de EU?
- En welke nadelen zijn er aan verbonden?
- *INT.: deel invulformulier 2 uit*
- Wilt u van deze uitspraken aangeven in hoeverre u het er mee eens of oneens bent?
- *INT: inventariseer antwoorden op flipover en bespreek vervolgens in de groep*
- Stelling 1: Het zou beter zijn als Nederland uit de Europese Unie gaat. Waarom voorstander, waarom tegenstander?
- Stel dat Nederland uit de EU gaat: hoe ziet u dan eventueel samenwerken met Europese landen voor zich? Moet dat niet meer gebeuren of wel? En op welke terreinen dan?
- Hoe reëel is het dat Nederland uit de EU gaat?
- Stel dat het zou kunnen: moet Nederland er dan uit gaan?
- Stelling 2: Het zou beter zijn als Griekenland uit de Europese Unie zou gaan. Waarom voorstander, waarom tegenstander?
- Wat vindt u van de manier waarop Griekenland zich opstelt, hoe komt dit op u over?
- Er wordt weleens gezegd dat Griekenland te langzaam is met hervormen/nakomen van afspraken. Wat vindt u daarvan?
- In hoeverre vindt u het begrijpelijk dat Griekenland zich zo opstelt?
- Wat vindt u van de houding van andere EU-landen zoals bijvoorbeeld Nederland en Duitsland?
- Heeft u enig idee hoeveel lidstaten de Europese Unie heeft? *INT: eventueel juiste antwoord (= 28 van de 51) geven.*

- Wat vindt u van het aantal landen dat nu tot de Europese Unie behoort? Is dat te veel, goed of moeten ze met kandidaat-lidstaten uitbreiden?
- Wat vindt u van de mate van samenwerking binnen de Europese Unie, het gezamenlijke beleid? Is dat goed, moet het verder gaan of gaat het al te ver? Waarom vindt u dat?
- Op welke terreinen moet er meer gezamenlijk beleid komen? En op welke terreinen minder?
- Wat vindt u van het verdwijnen van de grenzen? Is het goed dat mensen hier mogen werken en Nederlanders elders mogen werken? Wat zijn de voor- en nadelen?
- En wat voor gevolgen heeft dit voor u persoonlijk? Wat is positief, wat is negatief?
- Het voorzitterschap van de EU rouleert. Dat betekent dat elk half jaar een ander land voorzitter is. Wanneer is Nederland weer voorzitter van de EU? Wie van u wist dat?
- Wat vindt u ervan dat Nederland begin volgend jaar voorzitter is? Wat betekent dat voor Nederland?
- In hoeverre heeft Nederland dan meer of juist minder invloed?
- Stel dat Nederland als voorzitter van de EU de agenda voor de vergaderingen kan bepalen: welke onderwerpen zou Nederland op de agenda moeten zetten? Welke onderwerpen moeten als eerste aan bod komen?
- In hoeverre houdt de EU u bezig? Hoe dan?
- Praat u er met anderen over?
- Maakt u zich er zorgen over? Waarom?
- In hoeverre vindt u de EU een belangrijk onderwerp? Waarom? Waar staat het voor u? Welke onderwerpen zijn volgens u belangrijker?
- Op 1 juni is het tien jaar geleden dat het referendum over de Europese Grondwet werd gehouden. 62% van de stemmers was toen tegen de Europese Grondwet. Hoe denkt u dat de stemming nu is: positiever of negatiever dan in 2005? Waarom?
- Bent u in de loop van het gesprek anders over dit onderwerp gaan denken? Hoe komt dat?

Deel E. Tot slot (5 minuten)

- Wat vindt u ervan dat de overheid dit soort onderzoek laat uitvoeren? Wat maakt u daaruit op?
- Wat moet de overheid hier nu mee, wat moet ze zich vooral aantrekken?
- Zijn er nog dingen niet aan de orde geweest, maar die u wel belangrijk vindt om te noemen? Vragen uit de meekijkruimte? *Dank voor de medewerking.*

Hoe tevreden bent u in het algemeen met de manier waarop de democratie werkt in Nederland? U kunt kiezen uit een cijfer tussen 0 tot 10, waarbij **0 = zeer ontevreden** en **10 = zeer tevreden**.

- 0
- 1
- 2
- 3
- 4
- 5

- 6
- 7
- 8
- 9
- 10
- Ik weet het niet

Wilt u bij de volgende uitspraken aangeven in hoeverre u het ermee eens of oneens bent?

Wilt u uw antwoorden in de hokjes aankruisen?

		zeer on-eens	on-eens	neu-traal	eens	zeer eens	ik weet het niet
A	Het zou beter zijn als Nederland uit de Europese Unie zou gaan						
B	Het zou beter zijn als Griekenland uit de Europese Unie zou gaan						